

Stem van Leiden, interview op 19-11-2019 met mevrouw J. (Co) Hagen-Hofman, geboren 7 oktober 1929 te Leiden.

Inhoudsopgave:

Bladzijde 1-5	Grootouders en ouders
Bladzijde 5-13	Van Hogendorpstraat, opgroeien en Maresingelschool
Bladzijde 13-17	Huishoudschool en mobilisatie
Bladzijde 17-20	Oorlog, tbc
Bladzijde 21-27	Brandstof en voedsel vergaren
Bladzijde 27-29	Hulp bij bevalling broertje, seksuele voorlichting en geboorte eerste kind

I-1: Mevrouw Hagen, ik wil graag van u horen, bent u zelf in Leiden geboren?

G: Ja.

I-1: En waar?

G: In de Van Hogendorpstraat.

I-1: En uw ouders, zijn die ook in Leiden geboren?

G: Nee, die zijn niet in Leiden geboren. Mijn moeder is in Schiedam geboren [Johanna Cornelia Wilhelmina Post, geb. ca. 1908, op 98-jarige leeftijd overleden Leiden 2-3-2005] en mijn vader in Vlaardingen [Arie Hofman, overl. Leiden 6-6-1975, 72 jaar oud].

I-1: En hoe zijn die hier dan terecht gekomen?

G: Mijn vader was stratenmaker; was, want hij is er niet meer. En hij is begonnen met het bestraten en ik zei Schiedam, maar ik denk vanaf Rotterdam, en dan hebben ze die hele [Rijks]straatweg gestraat tot aan Haarlem. Gestraat, steentje voor steentje. En dat ging allemaal op de fiets natuurlijk. En op een gegeven moment zijn die einden te groot. Nou vermoed ik, maar dat weet ik niet, dat hij onderweg ook wel ergens een kosthuis gehad heeft. Want van Vlaardingen naar Leiden, dat is wel iedere keer een heel stuk. Maar in Leiden is hij in een kosthuis geweest in de Sint Aagtenstraat. En in de Sint Aagtenstraat daar is een stalhouderij en daar moet hij ergens in de kost gelegen hebben. Daar in die stalhouderij, maar waar, dat weet ik niet precies. Je kan het niet meer vragen. Maar dat heb ik vroeger dan wel gehoord. Nou, dus hij lag hier in een kosthuis. Hij was al verloofd met mijn moeder. En toen dachten ze: nou, het wordt eigenlijk nu wel tijd. Eigenlijk was het nog niet de bedoeling, maar ze zijn hier gaan kijken naar een huis en toen hebben ze dat huis gezien in de Van Hogendorpstraat. En dat was een huis van De Goede Woning en die huizen zijn gebouwd in 1923. Dus dat was een vrij nieuw huis. En dat was van een katholieke woningbouwvereniging. En daar zaten allemaal nette mensen. Ik bedoel: je kwam er eigenlijk niet in als je niet katholiek was. Maar daar zaten treinconducteurs, van de tram, de postbode, de politie. Dat zat er allemaal in. Dus dat was een mooi huis.

I-1: En was uw vader ook katholiek?

G: Nee, en toch kregen ze dat huis. Nou ja, ze waren eigenlijk te duur. Dus vandaar.

I-1: En uw grootouders, weet u daar nog iets van?

G: Ja, daar weet ik ook wel iets van. Waar die precies geboren zijn, weet ik niet. Mijn grootmoeder van moeders kant, dat was een aangenomen kind, dat was oma Schot heette ze. En dan mijn opa die heette Post. En dat was een kleinhandelaar. Dat was een klein boertje, die handelde overal in. Ook daar in de buurt van Schiedam. En dat was echt een scharrelaar hoor, want dan had ie weer een hele partij varkens en dan ging ie daarmee naar de markt.

I-2: Maar als u naar uw vader en moeder gaat, want dan gaan we terug naar de Leidse geschiedenis, weet u of ze in Leiden zijn getrouwd?

G: Nee, ze zijn getrouwd in Kethel.

I-2: In Kethel, bij Schiedam.

G: Maar niet voor de kerk.

I-2: O, dat is wel bijzonder.

G: Nee, mijn vader wilde niet voor de kerk trouwen. Mijn moeder wel, die was Nederlands Hervormd.

I-2: Toch bijzonder dat ze dan een woning van De Goede Woning kregen.

G: Ja.

I-2: Wat weet u nog meer over uw ouders in die begintijd?

G: Wat ik daarvan weet?

I-2: Wat deed uw vader dan?

G: Mijn vader was stratenmaker.

I-2: En dat bleef hij in Leiden doen?

G: Ja, want hij is helemaal tot Haarlem gestraat. Alles op de fiets, hè? 's Morgens en 's middags weer terug. Ze zeggen nu wel eens: we hebben een eind gefietst, en als het regent of geen regen.

I-1: Je wist niet anders.

G: Ja, en als de kleren nat waren, dan werd er een hekje om de kachel gezet; dat werd keurig opgedroogd en de andere morgen. Ze hadden wel eens twee jassen bij zich. Maar je had geen regenjassen of zo. En dat is wat ik mij nog herinner.

I-2: Dus hij moest lange dagen maken, uw vader?

G: Ja, tuurlijk, zes uur 's ochtends weg. En ik denk wel zes uur 's avonds terug ook. In het begin weet ik dat niet precies. Maar toen wij groter werden, dan ging mijn vader niet zo'n eind weg; dan was hij of in de stad. Maar hij is ook wel in de kost geweest verderop, maar dat komt verder in het verhaal.

I-1: Maar u zegt we, toen we groter werden, wie is we?

G: Mijn broers en zussen.

I-1: Hoe groot bestaat het gezin van u?

G: We hebben zeven kinderen gehad.

I-1: Zeven?

G: Ja, zeven. [broertje Huibert Willem, geb. Leiden 18-9-1947, overleed 28-7-1948]

I-1: En u bent?

G: Ik was de oudste.

I-1: En wat kwam daarna dan, meer meisjes? [na Jacoba, 9-10-1929, Johannes Jakob, maart 1931, Jacob, sept. 1932, Johanna, okt. 1935, Arie, mei 1941, Abraham, okt. 1944, en Huibert Willem bovenvermeld]

G: Twee jongens. Mijn moeder die was hier natuurlijk helemaal wereldvreemd en die heeft eerst een paar miskramen gekregen en toen kwam ik. Nou en toen kreeg ze er gelijk drie in drie jaar tijd. En toen is dat even gestopt en toen kwam mijn zusje. En die is van 1935, geloof ik.

I-2: Was uw moeder best wel eenzaam in die eerste tijd?

G: Daar weet ik niet zoveel van, want daar werd niet zoveel over gepraat. Maar een stratenmaker heeft een opperman en die kwam ook uit Vlaardingen. En uiteindelijk is die vrouw ook hier in Leiden gekomen. Dus ze hadden wel iets contact, maar het was eigenlijk niet persé haar vriendin. Maar omdat je dan samen hier in Leiden bent, dan....

I-2: Was uw moeder hier nog ergens lid van een vereniging?

G: Nee.

I-2: Naar de kerk?

G: Nee.

I-2: Dus het zal voor uw moeder toch wel eenzaam geweest zijn.

G: Ja.

I-2: Nou ja, Vlaardingen, Kethel, ik kan mij voorstellen dat dat geen makkelijke overgang is geweest.

G: Ja, daar heb ik later ook wel aan gedacht. Die is hier ook wel alleen geweest.

I-2: De crisistijd die vanaf eind jaren twintig begon....

G: Toen nog niet hoor. Toen was er nog geen crisis. Want ze hadden het eerst over de zeven vette jaren.

I-2: Kunt u het jaar nog herinneren dat uw vader en moeder getrouwd zijn?

G: Dat heb ik uitgerekend, dat is volgens mij, even wachten.

I-2: U bent zelf van '29.

G: Van '29.

I-1: Misschien eerst een paar miskramen?

I-2: Zal misschien 1925 geweest zijn?

G: Ja, '24/'25 zal het geweest zijn. Van de week had ik het nog uitgerekend.

I-2: Nou, niet zo heel belangrijk hoor.

G: '24/'25 zal het geweest zijn.

I-2: En op dat moment kwamen ze in Leiden?

G: Ja. Nee, ik denk nog wel later. Ik denk in '26 of zo.

I-2: Maar in het begin van de jaren '30 kwam er een behoorlijke crisis in Nederland. Veel armoede. Hoe zijn uw vader en moeder daar doorheen gekomen?

G: Ja, dat was hard werken.

I-2: Was er wel werk?

G: Hij heeft wel zonder werk gelopen wel, dat weet ik niet precies. Nee. En toen heeft hij een volkstuin genomen.

I-2: Ja, waar?

G: Aan de Stinkerd, weet je de Stinkerd?

I-2: De Stingsloot [Stinksloot of Slaagsloot] bij de Merenwijk?

G: Ja, de Stingsloot en daar had je een volkstuinvereniging, Ons Belang, en daar moest je heen via de Os en Paardenlaan. En dan kwam je bij Ons Belang. Dat was de volkstuin. En daar werkte hij en dan stond het eten op tafel om zes uur. Het eten uit de volkstuin natuurlijk. Wij hebben nooit geen honger gehad. Nee, nooit niet.

I-2: Dankzij die volkstuin?

G: Tuurlijk.

I-2: Ja, want met zeven kinderen! Die kwamen natuurlijk niet allemaal tegelijk.

G: Nee, tuurlijk niet. Maar het was bij ons altijd twee eetlepels groenten moesten we hebben en aardappelen dat hoefde niet zoveel, maar je moest twee eetlepels groenten.

I-2: En één keer in de week vlees?

G: Ja, zondags. Zondags hadden we vlees. En soep. En vriendjes mochten, naderhand dan, mee-eten. Er was eten genoeg, maar er werd geen vlees gedeeld. Er werd geen vlees gedeeld.

I-1: Als die vriendjes mee aten, dan kregen ze wel groenten maar geen vlees?

G: Mijn moeder zei: "In de soep zitten ook balletjes". Nou ja, het was anderhalf pond lappen. Anderhalf pond riblappen. Nou ja, ik praat nou natuurlijk over vriendjes, maar we waren misschien met zijn zessen aan tafel; nou, als daar dan ook nog vriendjes ook kwamen eten dan heb je helemaal zo'n [onverstaanbaar].

I-2: Ik begrijp het wel. Het is nu een andere tijd.

G: Ja, nu zeggen ze wel eens, goh, vegetarisch en dit en dat: wij hebben ons leven lang vegetarisch gegeten. En biologisch.

I-2: Uw vader is wel werkloos geweest waarschijnlijk in de jaren '30?

G: Ja, ja.

I-2: Kunt u zich er nog iets van herinneren dat hij thuis zat?

G: Nee, mijn vader was altijd op de tuin.

I-2: Dan ging hij dus naar de tuin?

G: Ja. Er waren wel mensen die konden niet spitten; dat moest je nog heel stiekem doen.

I-1: Wat moest hij stiekem doen?

G: Spitten. Want daar krijgen ze misschien 2,50 [gulden] voor, een hele akker spitten.

I-2: Oh, in de tijd dat hij werkloos was moest hij er natuurlijk voor zorgen dat iemand anders dat niet zag.

G: Ja, anders werd je verraden.

I-1: Want kreeg hij wel steun?

G: Ja. Je moest 's morgens en 's avonds stempelen.

I-1: Ja ja, en als dan iemand zou verraden dat hij had gespit, dan werd dat van de steun gehaald.

G: Dan kreeg je geen geld.

I-2: Zelfs op de volkstuinvereniging....

G: Verraders zijn er altijd. Hij is nooit verraden.

I-2: Gelukkig maar.

G: En dan die steun, dat moet ik mij nog kunnen herinneren, dat was ergens bij de Garenmarkt waar de Aldi zat [Arbeidsbureau, Doezastraat?]. Daar moesten ze geloof ik geld halen. Moesten ze stempelen.

I-2: Elke dag gingen ze daar twee keer heen.

G: Ja, 's morgens en 's avonds. En in die tijd is ook het Levendaal gedempt. In de steun; dat waren allemaal werklozen.

I-2: Misschien heeft uw vader daar wel aan mee geholpen?

G: Nee, dat heeft hij niet gedaan.

I-2: Was dat geen werkverschaffingsproject?

G: Nee, of die daar buiten gevallen is, weet ik niet...

I-2: Je hoort ook wel eens dat mensen hebben meegholpen om het Leidse Hout te planten.

G: Ik kan mij niet herinneren dat mijn vader daar aan meegedaan heeft.

I-1: Als ik even mag teruggaan naar uw eigen jeugd, wat is uw eerste vroegste herinnering dat toen u kind was?

G: Wat moet ik daar op zeggen? Ik had broertjes. Ik weet het niet. Ik heb altijd gewoon in gezin gedaan; in mijn vroegste herinnering had ik geen vriendjes of vriendinnetjes hoor.

I-2: Kleuterschool?

G: Kleuterschool zijn we niet geweest.

I-2: Waarom niet?

G: Dat was er gewoon niet.

I-1: Geen Fröbelschool?

G: Nee. Mijn broertje Jaap die is op de peuterschool geweest. Hij was al groot, ik denk dat hij vijf was, is hij in het kleuterschooltje geweest, het Beatrixschooltje. Dat was op de Herensingel, vlakbij de Zijlsingel, in die hoek.

I-1: Wanneer bent u zelf naar school gegaan?

G: Gewoon, met zes jaar.

I-2: Welke school was dat?

G: De Maresingelschool. Marnixstraat uit, Maresingelschool.

I-1: Ik ga toch even terug. U was dan niet naar de kleuterschool geweest, u was gewoon thuis. Bij uw broertjes en u speelde gewoon...

G: Gewoon buiten.

I-2: Kunt u de straat een beetje beschrijven, hoe die eruit zag?

G: Van Hogendorpstraat en er was een hek en daarna was het weiland. Je keek naar de koeien en zo. Wij waren altijd op sjouw, altijd buiten.

I-1: Wat voor spelletjes? Verstoppertje, tikkertje?

G: Dat zal waarschijnlijk wel. Met de meisjes ballen. Tegen een muur aan. Hinkelen. Dan was je al ietsje groter. En met stokspringen, dan had je zo'n hinkelbaan gemaakt.

I-2: Waren er veel kinderen in die straat?

G: Naderhand wel, toen kwamen er ook andere mensen. Toen werd het een kinderrijke buurt daarzo.

I-2: Merkte u dat het een katholieke buurt was?

G: Ja, maar als kind merk je dat helemaal niet. Nu hebben ze veel meer besef: zij is dit en zij is dat. Dat had je vroeger niet.

I-2: Omdat jullie niet gelovig waren en om je heen.....

G: Het was eigenlijk wel heel interessant, want op vrijdags kwam er zo'n pater door de buurt en die bracht overal een bezoekje, maar bij ons kwam hij niet. Nee.

I-1: Maar als kind, hoe ervaaarde u dat? Of had u dat niet zo....

G: Nee, nee. En zondags gingen ze naar het lof.

I-2: Maar u voelde zich niet buitengesloten?

G: Nee, maar dan waren we aan het spelen, toen was ik alweer iets groter, ik denk een jaar of acht; ik zeg tegen mijn moeder: "Mag ik ook naar het lof?" Dus mijn moeder: "Kind, als je naar het lof wil, ga naar het lof! Je mag best mee hoor."

I-2: Dus u bent naar die grote kerk aan de Herensingel geweest?

G: Ja, in de Jozefkerk. Dus ik ben wel verschillende keren mee geweest.

I-1: U bent wel naar de zondagsschool geweest?

G: Ja.

I-1: Hoe kwam dat zo? Ook omdat u dat zelf graag wilde?

G: Ik weet niet hoe ik daar nou aan kwam. Dat weet ik eigenlijk niet.

I-2: Misschien heeft uw moeder gedacht: we moeten er toch wat christelijke.....

G: Er werd wel gebeden voor het eten. Kinderkerk was het.

I-2: Van de Hervormde kerk?

G: In de Driftstraat, Kooikerk [Kooikapel, later Bethlehemskerk]. Daar gingen we naar de Kinderkerk.

I-1: Maar we: ook uw broertjes en zusjes?

G: Ja, twee. Naderhand mijn zusje natuurlijk ook.

I-2: Maar u ging niet naar de dienst in de kerk?

G: Nee, in de Kinderkerk, niet in de kerk zelf. Je hebt hier de kerk, en dan heb je hier tegenwoordig zouden ze zeggen pastorie, en daar was de Kinderkerk. Waar nu dan dat dienstencentrum is.

I-2: Opvallend is dat dat uw moeder niet naar de kerk ging, maar de kinderen wel; dat vind ik opvallend.

G: Nee, die ging niet zondags naar de kerk. En daarna gingen we naar huis. En daarna naar het Leger des Heils, de zondagsschool. Aan de Hooigracht. Eerst naar huis en dan naar de Hooigracht [nr. 30; daar geopend 8 maart 1930].

I-2: Wat kunt u zich daar van herinneren?

G: Prachtig natuurlijk. Er werd een verhaal verteld. Er was ook een kinderdienst, het was niet de grote dienst; die was denk ik om tien uur. Ik denk dat wij, ik weet het niet meer de tijd, moet je rekenen: van negen tot tien ging je naar de Kinderkerk, dan ging je naar huis, ik denk dat om half twaalf die dienst was bij het Leger des Heils. Dat was ook een soort kinderdienst.

I-2: Zat het vol?

G: Ja, het zat barstensvol natuurlijk. Het Leger des Heils deed altijd heel veel voor de kinderen.

I-2: Kreeg u daar nog iets lekkers?

G: De dienst niet, maar net als met Moederdag kregen we altijd een bloemetje mee. Weet je wel, voor je moeder; zulk soort dingen werd er dan geprekeet. En misschien met Pasen. Nee, voor Pasen, Palmpasen, en dan kreeg je een palmtakje. Dat kregen de katholieken en wij kregen een narcis of zo. Geen palmtak. Je kon er boeken lenen.

I-2: Een bibliotheek?

G: Ja, dat was ook apart.

I-2: En deed u dat?

G: Ja, dan ging je er ook doordeweeks heen.

I-2: En wat voor boeken las u daar; weet u dat nog?

G: Ja, ik weet er nog wel eentje: dat was Betty Gordijn, maar voor de rest weet ik niet meer welke dat waren hoor. En met Kerstmis, dat was ook altijd een hele happening. Het was dan wel iets groter; dan voerden we een heel kerstspel op. Maar toen was ik wel groter hoor. In de Stadsgehoorzaal.

I-2: Toen was u een jaar of twaalf?

G: Ja, tussen tien en twaalf.

I-1: U las een boek, meerdere boeken, maar deden jullie thuis ook spelletjes?

G: Ja, tuurlijk.

I-1: Dat vind ik leuk om te horen. Wat voor soort spelletjes waren dat dan?

G: Mijn vader had altijd spelletjes. Wat voor spelletjes weet ik niet, maar hij had altijd van alles. En dan gingen we zondags wandelen.

I-2: Waar werd er dan gewandeld?

G: Waar er werd gewandeld? Je weet de Van Hogendorpstraat?

I-2: Nou, niet zo heel goed.

G: Willem de Zwijgerlaan, tegenover die moskee? Daar in de laagte, daar had je een straatje en dat was de Van Hogendorpstraat. Daar hield Leiden op, hè? De rest was allemaal weiland. Nou, dan gingen we wandelen, en daar heb ik nog een hele goede herinnering, en dan gingen we wandelen en dan gingen we helemaal over de Nieuwe Vaart.

I-2: Over de Nieuwe Vaart?

I-1: Kanaalweg.

G: En dan kwamen we thuis...

I-2: Dat is nog een aardig loopje.

G: Ik denk wel twee uur onderweg. En dan kwamen we thuis en dan werden er kranten op tafel gelegd en dan kregen we pinda's. Pinda's pellen. Maar 's zomers waren we op de tuin. Mijn vader had daar in de loop der tijd een huisje gebouwd. Nou ja, en dan heb je daar water en je hebt daar van alles. Je hebt kikkers, beesten zoeken, je hebt van alles daar te doen.

I-2: Daar heeft u veel gespeeld?

G: Ja, tuurlijk. We sliepen er niet. We gingen er zondags heen en dan zaten we daar. Ja, en dan was ik al wat groter, en dan moest ik stoeten halen. Drentse stoeten.

I-2: Wat zijn dat dan?

G: Dat zijn van die ronde broden en die haalde ik bij Dirkse op de Haarlemmerstraat. Drie moest ik halen; de prijs ben ik even kwijt.

I-1: Dirkse, is dat een banketbakker?

G: Nee, een groenteboer. [Het Fruitpaleis van J.W. Dirkse, Haarlemmerstraat 75]

I-1: Een groenteboer?

G: En die zit... weet je Boerhaave op de Haarlemmerstraat? Nou, daar schuin tegenover, daar was een groenteboertje en die heette Dirkse. Dat was in de reclame en dat stond dan in het Roze Weekblad. Het Roze Weekblad en daar stond ook altijd een kleine advertentie in. Eén of andere aanbieding bij de Vivo, of de Nova, en dan werden wel eens kopjes of leuke dingetjes voor de kerstboom of zo. Ja, daar werd ik ook altijd op uit gestuurd.

I-1: Waren er in de buurt waar u woonde winkels?

G: Ja.

I-1: Wat voor winkels?

G: In de Mauritsstraat had je, dat was de dichtstbijzijnde, die heette een kruidenier, dat was [J.] Wirtz [Winkel "In den Molen", Mauritsstraat 36]. Een paar huizen verder had je De Wekker [L.D. de Wekker, Mauritsstraat 28]. Paar huizen verder had je [Th.] Overmeer [Mauritsstraat 14]. Dus één, twee, drie kruideniers. En dan verderop had je [Joh.] Sierat [Mauritsstraat 4], dat was ook een kruidenier. Dus in de hele Mauritsstraat had je drie kruideniers. En daar zat een melkboer, een schoenmaker zat er, een winkeltje voor kleding, onderbroeken en de hele rattaplan, dat was de Mauritsstraat. Had je een sigarenwinkel, je had een groentewinkel in die straat, één en eentje verder weer een dat was Christiaanse, en op die hoek had je weer een bakker, een banketbakker, en dan had je op de hoek een slagerij. Dat is op de hoek van de Mauritsstraat en de Singel. Dat is één straat, al die winkels.

I-1: Veel, hè?

G: Ja.

I-1: Er is er geen een meer, denk ik.

G: Oh, er zat ook nog een melkboer, Rodenburger heeft er nog gezeten. En dan had je de andere toegangsstraat, dat was de Gasstraat, en daar zat een slager [W. Nieuwenhuis, vlees- en spekslagerij, Gasstraat 4]. Je zag ook nooit geen ene auto. Maar de slager had een auto. Die had hem van de kerk, geloof ik, ik weet het niet. Ik weet wel: toen mijn broertje geboren moest worden, kon mijn vader bij de slager terecht en die bracht mijn moeder dan naar het ziekenhuis. Want ik weet wel dat die in het ziekenhuis geboren is.

I-1: De slager bracht met zijn auto uw moeder naar het ziekenhuis?

G: Ja ja. Je had ook geen telefoon. Je moest er heen lopen, natuurlijk. Kan je je niet voorstellen, hè?

I-1: En naar welk ziekenhuis ging ze?

G: Naar het Academisch Ziekenhuis. Daar kon je voor niks bevallen, toch? Dat was gewoon zo. Dat zijn mijn vroegste herinneringen.

I-1: Maar dat is juist leuk om te horen, want wij weten dat niet.

G: Maar in diezelfde Gasstraat dan ga je beginnen, wij woonden hierzo, daar was zo'n soort blok met een poortje erin, een straat, weer zo'n blok met een poortje erin, en dan had je hier op de hoek had je een bakker, van De Groot. En dan had je aan de overkant had je een huis, had je hier die straat, zat hier een poort in, en dan eentje verder had je een kapper, een soort wasserij, een straat en dan weer een poortje en dan kreeg je dat hele stuk en dan zat daar die slager. En tegenover de overkant van die poort daar zat weer een tabakszaakje van Terlet [J. Teleng, Gasstraat 13]. En dan had je hier een

kerkje, en dan zat hier Terlet en dan zat hier een dwarsstraatje en dan had je hier dat parkje, en dan zat hier ook weer een kruidenier. En dan kreeg je de Molenstraat en daar zaten ook weer winkeltjes.

I-1: En moest u als kind regelmatig boodschappen doen voor uw moeder?

G: Ja, mijn moeder had eerst, het was nog in de rijke tijd natuurlijk, kwamen ze van De Unie. Die zat in De Kooi.

I-2: Wat is dat?

G: Net als van De Gruijter. Daar deed mijn moeder boodschappen en dan kreeg je 15 procent korting. Maar dat was wel een eind weg.

I-2: Maar u zei: de rijke tijd?

G: Ja, dat was nog de rijke tijd.

I-2: Dat suggereert dat er ook een arme tijd komt?

G: Ja, dat denk ik wel.

I-2: Voor uw gezin?

G: Wij hebben nooit geen armoede gehad. Tenminste, nooit wat van gemerkt. Nee, dat hebben wij nooit gemerkt. Ik weet wel: mijn moeder was een kleed aan het stoppen. Ik weet wel: van de Sociale Dienst wilde ze een nieuw kleed. Want dat kon je dan aanvragen. Ja maar, toen zeiden ze: "Het ziet hier allemaal nog zo keurig uit".

I-2: Ze kreeg het niet. De Sociale Dienst kwam thuis om te kijken of het wel nodig was?

G: Ja, en ze naaide van alles. Mijn vader zat op die volkstuin en dan had je mest, witte zakken, kunstmest. Mensen kochten dat kunstmest, maar ze moesten de zakken inleveren. Die gingen bij ons in de was. Die werden helemaal ingesmeerd met groene zeep, en dan werd die verf eruit geboend met chloor en daar kregen wij hemden van.

I-1: En dan maakte uw moeder daar hemden van.

I-2: Er werd niks weggegooid.

G: Nee, natuurlijk niet. En sokken breien. Mijn vader had altijd eigegebreide sokken tot aan zijn knie.

I-2: Voelden jullie je armer dan de burens?

G: Nee, natuurlijk niet. Daar had je helemaal geen benul van. Je had geen benul van arm of rijk. En ik weet wel: er was een buurjongetje, en dan kwamen wij uit school, en die had altijd brood. Je had van die platte broodjes; hoe noemen ze die broodjes? Geen fluitjes; ik ben het even kwijt. Drie broodjes en die zaten aan elkaar vast; dat waren van die lange broodjes.

I-2: Puntjes?

G: Nee. En dan had hij die. Jongens! Waarom krijgen wij die nooit? Mijn moeder zei: "Er worden wel vreters gemaakt, maar niet geboren. Je krijgt drie keer per dag eten en dat is genoeg".

I-2: Wat een wijsheid.

G: Zo is het. Ze zegt: “Je hebt vanmiddag gegeten”. Dat geloofde je dan maar, maar je was er stik jaloers op. Dat was toch wat als je dan dat brood krijgt; dat was toch heerlijk.

I-1: 's Avonds at u dan maar twee eetlepels groente?

G: Gewoon, een gewone maaltijd. Nee, maar wij moesten groenten eten. Als kind zijnde vind je groenten niet altijd even lekker.

I-2: Aten jullie 's avonds warm of 's middags?

G: Nee, 's avonds.

I-2: Want dan was uw vader thuis?

G: Ja.

I-1: 's Morgens en tussen de middag?

G: Brood.

I-1: En pap?

G: Nee, brood.

I-1: Zat er iets op brood, suiker?

G: Zoiets, suiker of jam. Alleen in het weekend was er hartig beleg. Bijvoorbeeld ham of rookworst. Rookworst werd altijd bewaard voor de maandagochtend, want dat bleef het langste goed.

I-2: En kaas?

G: Kaas was er wel, maar dat was meestal Edammer kaas. Want dan had je een periode en was het goedkoop en dan werden er op de markt een paar kazen gekocht. Vonden wij nooit zo lekker. Ik weet nog wel: we moesten nog eens kaas halen in die melkwinkel in de Mauritsstraat, van De Landbouw, anderhalf ons kaas. Anderhalf ons kaas, beetje dun! Dat kregen wij op brood dan. Misschien twee sneetjes op elkaar, dat kan ik mij niet herinneren. Want als je dat dan gaat uitrekenen, je zit met zijn viertjes voor die kaas, anderhalf ons kaas, dat zal toch wel vier plakken zijn? Ik weet het niet.

I-2: Het zal niet veel zijn.

I-1: Het zal dun gesneden zijn.

I-2: In dat huis van jullie, sliepen jullie ouders beneden in de woonkamer?

G: Nee.

I-2: Was er dan nog genoeg ruimte?

G: Het waren grote huizen. Ja, tuurlijk. Je had een voorkamer had je, een achterkamer en dan had je aan de voorkant twee slaapkamertjes en aan de achterkant een zolder. Maar die zolder was afgeschoten. Dat was een zolderkamer, zal ik maar zeggen. Maar aan de overkant, die huizen, daar was de zolder niet afgeschoten; daar keek je tegen het dak aan.

I-2: Weet u het huisnummer nog?

G: Van de Hogendorpstraat? Negen. En ik heb daar zelf gewoon in de Van Limburg Stirumstraat 28 [van G. Hagen].

I-2: Toen u ging trouwen?

G: Ja.

I-2: Maar daar komen we straks nog wel op, we zijn nu nog in uw jeugd. School. Kunt u zich nog een docent herinneren?

I-1: U was zes en toen ging u naar school.

G: Ja, bij juffrouw De Vos.

I-2: Was dat een bijzondere school?

G: Nee, gewoon een openbare school.

I-1: Heeft u daar goede herinneringen aan?

G: Ik wel. Ik heb wel goede herinneringen aan die school, ja.

I-1: Wat was uw lievelingsvak?

G: O, dat weet ik niet meer. Ik had geen lievelingsvak.

I-1: Nee? U deed lekker gewoon alles mee? Handwerkles?

G: Ja, dat hadden we ook. We kregen handwerken. Dan moesten we 'n pannenlap maken. Breien, en er was een meisje, hoe heette ze nou, en die woonde bij het Slachthuis, en die kon zo vlug breien! Ik had een klein pannenlapje, die was maar zo, 60 steken moest je opzetten, en dan zoveel regels. Maar zij had een pannenlap zó groot. [lacht]. Jeetje, ik dacht: dat kan ik ook wel eens proberen. Vlug breien en als je dan je steek liet vallen, dan moest je naar de juffrouw. Dat kan ik mij nog wel herinneren. Had je een klein pannenlapje en een hele grote. Dat moest toen helemaal uitgehaald worden.

I-2: Kent u nog namen van juffen en meesters?

G: Juffrouw De Vos had ik.

I-2: Voor de eerste klas?

G: Ja, die had ik twee klassen, de eerste en de tweede.

I-2: Die heeft u leren lezen en schrijven?

G: En toen was juffrouw Perrere, heette ze. Dat was de andere. Ze deden twee klassen. De eerste klas en de tweede. Hun deden die kinderen twee jaar. En toen kwam ik bij een meester in de klas, meneer Laurier.

I-1: Oh, dat zal wel een verandering geweest zijn.

G: Ja, dat was een fijne meester en ik had hoge cijfers. Zo, ik was maar een middelmatige leerling.

I-1: Hoe kwam dat dat u ineens hoge cijfers haalde?

G: Dat kwam door die meester natuurlijk.

I-2: U wilde goed uw best doen?

G: Nou, dat weet ik eigenlijk niet, maar dat ging allemaal veel makkelijker. De derde klas, want in de vierde klas hebben we meneer Van der Werff gekregen.

I-2: Daar bent u minder positief over, zo te horen?

G: Ja, maar dat ligt aan de onderwijzer. Die meneer Laurier, dat was een moderne jonge man in mijn ogen nu. Die hebben dat, die zweept dat op en ik weet het niet, dan gaat het allemaal makkelijker.

I-2: Werden leerlingen nog geslagen in die tijd?

G: Je zal wel eens een pets voor je kop gekregen hebben, maar ik heb dat nooit gehad. Ik was alleen maar een braaf meisje. Eentje kan ik mij wel herinneren: dat was in de zesde klas, dat was bij meneer Van Schaik, die ken je ook wel, want die is wethouder geworden naderhand, en die zat vooraan, zat een jongetje Piet Beekman. En Piet Beekman, die kon niet stilzitten. Nu zou je zeggen: die heeft ADHD, en die man was aan het voorlezen, en wij luisterden. We hadden het helemaal niet in de gaten, en toen kreeg hij een oplazer. Hij zat natuurlijk niet stil. Dat is het enige dat ik weet van geslagen worden.

I-2: En de school was acht klassen of zeven?

G: Zes jaar. Dat was een school, ik heb zo'n idee dat ze voor een half jaar gehad hebben. Dat had je ook; dat heb ik niet meegemaakt.

I-2: Voorafgaand aan de school?

G: Dan ging je in september naar school en in april. Dat heb je een tijd gehad. Maar dat is voor mijn tijd. Want je had beneden zes klassen en boven zes klassen. Maar die werden nooit gebruikt. Maar als er dan teveel leerlingen waren, dat heb je wel eens een jaar, dan was er boven wel eens een klas. En boven kregen we godsdienstles.

I-2: Op de openbare school?

G: Ja, dat kon. Het was vrijwillig. En Franse les, dat werd ook wel gegeven. Moest je voor betalen.

I-2: En deden jullie dat?

G: Ik niet. Ik hoefde toch niet naar de mulo? Ik ging naar de huishoudschool.

I-2: Dat stond vast?

G: Ja, ik hoefde niet naar de mulo.

I-2: Hoe ging dat gesprek met uw moeder?

I-1: Werd dat door uw ouders vastgesteld?

G: Nee, ik hoefde niet naar de mulo. Daar had ik geen zin in. En de kinderen die daar naar toe gingen, die kregen bijles. Die kregen Frans alvast. Nu krijgen ze Engels allemaal, klassikaal.

I-2: Toen was Frans belangrijk.

G: Toen was Frans belangrijk. En dat moest extra betaald worden.

I-1: En waarom wilde u zelf naar de huishoudschool?

G: Gewoon, een meisje ging naar de huishoudschool.

I-2: De meeste meisjes in die klas gingen naar de huishoudschool?

G: Ja.

I-1: Maar had u zelf iets voor ogen van dat u zou willen worden?

G: Naaister. Ja, ik wilde naaister worden.

I-1: En dat is ook zo gegaan?

G: Nee, dat ben ik niet geworden. Want de oorlog kwam er tussen.

I-2: Bent u nog wel naar de huishoudschool geweest?

G: Ja, we zaten op die school, de Maresingelschool, en we waren aan het sparen voor een schoolreis. Moest je iedere week wat betalen. Maar toen brak de mobilisatie uit. Die schoolreis, die ging niet door. Dus kregen we dat geld terug. Maar ik wilde altijd zo graag borduren. Nou, neem jij dat geld dan maar, en toen mocht ik een tafellaken kopen. Bij [T.] Heetveld, dat was in de Molenstraat [nr. 39; manufacturenwinkel]. Dat heb ik geborduurd met kruisjes. En dan ook natuurlijk een partij zijde erbij, en dat was van dat geld.

I-2: Van dat schoolreisje.

G: Ja. En toen brak de mobilisatie uit.

I-2: Werd het schoolgebouw nog gevorderd?

G: Ja, daar hebben soldaten in gezeten. En toen zijn wij naar de Zuidsingelschool gegaan, aan de Zuidsingel. Weet je dat? De Zuidsingel, de Herensingel af, de brug over en dan ergens in de buurt van waar de afbraak van de Katoen, bij de doorbraak waar die katoenfabriek [LKM, Oosterkerkstraat] heeft gestaan. Dat weet ik niet dat die daar gestaan heeft, maar dat is toen daar afgebrand [niet toen, maar véél eerder].

I-2: Daar zijn jullie toen in 1939 naar school gegaan?

G: Ja, in de mobilisatie.

I-2: Dat zullen de laatste jaren van uw lagere school geweest zijn, dat u daar gezeten heeft.

G: Nee, dat zal niet zo lang geweest zijn, want daarna gingen die soldaten weer weg. En die school is niet gevorderd door Duitse soldaten. Is ook nog in die tijd, heb ik zelf niet gehad, maar dat ben ik even vergeten: je had ook een schooleten hè? [Schoolkindervoeding] Dat was voor de arme kinderen. Een ketel met warm eten. Dat heb ik nooit gehad, want wij hadden thuis genoeg te eten.

I-2: Deden veel kinderen uit uw klas daar aan mee?

G: Dat weet ik niet eigenlijk.

I-1: Ze werden dan ergens naar een ander lokaal gebracht?

G: Nee hoor. Ik denk dat het bij de oudere klassen gebracht is. Want van die beginklassen weet ik dat niet. En toen kwam ook de schoolmelk op. Die hebben wij thuis allemaal gedaan.

I-1: Oh, dan kreeg je van die lauwe melk.

G: Ja, toen wist je niet beter. Nou denken we allemaal: die koelkast....

I-2: Het was normaal....

G: Ja, het werd niet in de zon gezet, maar toch wel op een plekje. Ik vond het altijd wel lekker hoor.

I-1: U bent er groot mee geworden.

I-2: Oké, toen was de lagere school voorbij en toen ging u naar de huishoudschool. Welke huishoudschool was dat?

G: Ik ben naar de Katholieke Huishoudschool geweest.

I-2: Waar zat die?

G: Galgewater.

I-2: Hoe was dat, die sfeer in dat gebouw?

G: Ja, maar dat Galgewater, dat was bezet door Duitse soldaten.

I-2: Dat schoolgebouw?

G: Ja, alleen de keuken niet. Dus wij moesten naar de Breestraat. Dat was een dependance, dat was tegenover het stadhuis [Breestraat 125, Hof van Holland]. En daar was het gebouw van de Katholieke Huishoudschool.

I-2: Die hadden in de oorlog daar een vestiging?

G: Ja. En daarnaast zat het gebouw van de Raad van Arbeid [Breestraat 127]. En dan moesten wij achterom, gebouw stond aan de voorkant, en dan moesten wij achterom een steeg [Ketelboetersteeg] in en dan kwamen wij op de Langebrug en dan zat hier een kolenboer en dan mochten we allemaal door de ingang van de kolenboer en dan kwamen we in de tuin van het gebouw en zo gingen wij naar school. En dan lagen er van die loopplanken, want dat waren trapjes, moesten we over die loopplank en dan zo naar binnen. Ja, dan werd je helemaal gedresseerd hoor. Ja, geen flauwekul.

I-2: Hoe groot was de klas? Gingen er veel van de lagere school mee naar de huishoudschool?

G: Nee, nee.

I-2: U kwam echt in een nieuwe omgeving?

G: Ja.

I-1: Hoe heeft u dat ervaren? U had niet veel bekende meisjes, vriendinnen?

G: Nee, je gaat er natuurlijk heen en dan onderweg dan heb ik een vriendin, Rietje Stikkelorum uit de Bronkhorststraat...

I-1: Oh, die ging ook naar dezelfde school?

G: En die ging ook daarheen.

I-1: Samen liepen jullie daar naar toe?

G: Ja, dan liepen we daar samen heen. Die haalde ik altijd op.

I-2: Wat voor vakken kreeg je op de huishoudschool, weet u daar nog wat van?

G: Houd er over op! Daar moest je heel wat doen hoor!

I-2: Vertel.

G: Je kreeg AVO, algemeen vormend onderwijs. Je krijgt stof versieren, huishoudkunde, strijken; wassen hebben we niet gedaan. Dat was een goed lespakket hoor.

I-2: Hoeveel jaar heeft u op de huishoudschool gezeten?

G: Ik heb er twee jaar op gezeten.

I-2: Want?

G: Die oorlog die brak uit.

I-2: En toen, waarom ging de school dicht?

G: Dat was in '44, dan zou ik overgaan naar de kostuumklas, en je kon toch geen stof kopen?

I-2: Vertel, wat gebeurde er?

I-1: U moest naar huis.

I-2: Hoe werd verteld dat de school dicht ging? Moet een hele gebeurtenis geweest zijn, dat de school dicht gaat.

G: Nou ja, die huishoudschool is twee jaar. Dus dan teken je voor een verder jaar. Maar de toestand die was zo, d'r was niets te koop, dus wat moet je nog verder op school doen? Hoe moest je aan stof komen als je naaister wil worden? Maar ik heb nog een jas gemaakt, dat was in het tweede jaar, een jas, en dat was de jas van mijn moeder. Die heb ik helemaal gekeerd, ja, en daar heb ik een jas van gemaakt. En dan had je natuurlijk die zakken, zakken bovenop, en dat waren natuurlijk dunne plekken en dan moest je ervoor zorgen dat in die andere jas ook zat en weer die zakken erop.

I-2: U bent er wel heel handig mee geworden. Enorm goede leerschool om zo'n jas helemaal om te keren.

G: Ja, eerst helemaal uitgetornd worden en dan platgeperst en je moest zelf je patroon tekenen, dat was met een pasje.....

I-2: Toen was u een meisje van 13, 14 jaar. Ik vind het knap.

G: Ik heb het patroonboek nog.

I-1: Ach, echt waar?

G: Ja, en dan zal ik even tussendoor vertellen. Het patroonboek. En dan moest je modelletjes maken van vloeipapier. En het was natuurlijk in de oorlog en mijn vader rookte. En er was geen vloeipapier. Ging alle vloeipapier: "Co, kijk effe in je boekje, heb je nog wat?"

I-2: O, dan kon hij er weer eentje draaien!

G: Ja, dan had ie wel eens een rode sigaret of weer een met streepjes. [lacht]

I-2: Mooie anekdote.

G: En je kreeg natuurlijk ook over pannen, dat was in het tweede jaar. Waar je op moest letten als je emailen pannen kocht. Of er geen belletjes waren bij het handvat. En al dat soort dingen.

I-2: Want dan waren ze slap geworden, die pannen?

G: Nee, dan is het niet goed geëmailleerd en dan zitten er belletjes. Dat moest je niet kopen, want dat roest eraf. Daar moest je allemaal op letten.

I-1: Vlakke bodem.

G: Ja, of de bodem vlak was. Of dat die uit één was was of recht. Maar hij moet eigenlijk met een rondte, dan is dat meer beter. Want anders heb je van die rechte pannen; dat was kwetsbaarder. Zulk soort van dingen. En strijken met de strijkbout. Op de kachel.

I-2: Die werden op de kachel warm gemaakt?

G: Ja, op de kachel. [maakt een gebaar dichtbij het gezicht]

I-1: Niet aan je gezicht!

G: Nee, voelen aan je hals of die heet was.

I-1: U doet zo...

G: Ja, zo vlak bij je gezicht. Anders kan je toch niet voelen of die heet is?

I-2: Dan voel je de straling...

G: Je mocht er niet op spugen. [lacht] Anders spuug je erop en dan loopt het er af. Dan kreeg je straf.

I-1: Wat voor straffen werden er uitgedeeld?

G: Ja, want dat mocht niet.

I-2: Die huishoudschool, waren daar nonnen die les gaven?

G: Er waren enkele nonnen die les gaven. Maar er waren over het algemeen gewoon juffen.

I-2: En waren ze streng?

G: Overall was dat streng.

I-2: Hoe was de sfeer?

G: Goed. Ik heb een plezierige schooltijd gehad hoor; ik heb met niemand ruzie gehad.

I-1: En ik ben toch wel benieuwd, opeens brak toch die oorlog uit. Hadden jullie het daar thuis over, uw ouders, zeiden die: "Jongens, vandaag of morgen breekt de hel los". Of werd er op school iets gezegd? Als kind, ik kan me dat zo moeilijk voorstellen, dat ineens...

G: Ja, [onverstaanbaar] ik weet het eigenlijk niet.

I-2: Voelde u iets van dreiging?

G: Nee, dat heb ik de vorige keer al verteld hoe dat begonnen is, maar ik kan niet plaatsen in welke periode dat was in mijn schooltijd. Nou, in ieder geval.....

I-2: U moet op de lagere school gezeten hebben als ik het zo uitreken, u was 11.

G: Ja, ik weet wel: mijn moeder was toen naar haar ouders gegaan. Die waren zoveel jaren getrouwd en ze had een gezin.

I-2: Die was naar Vlaardingen gegaan....

G: Schiedam. Met de trein naar Schiedam. En toen was het daar roerig. En toen werd er gezegd: "Blijf jij daar maar". "Nee", zegt ze, "ik ga naar huis".

I-2: Dat moet de avond geweest zijn van de Duitse inval, of de ochtend.

G: Ja, dat was op donderdag. Op donderdag en op vrijdagmorgen was het oorlog. Want vrijdag werd altijd de kamer gedaan.

I-2: Dus was uw moeder wel thuis?

G: Ja, die is 's avonds naar huis gekomen. Die was 's avonds betrekkelijk vroeg thuis.

I-2: Dus jullie werden wel gewekt met vliegtuiggeluiden?

G: Nee, dat was 's morgens. En toen liep er eentje door de poort: "De oorlog is uitgebroken!" Ja, toen hoorden wij vliegtuigen. De oorlog uitgebroken, nou ja. En toen zijn wij naar boven gelopen en toen keken we zo de richting op van Valkenburg en daar zag je de parachutisten naar beneden komen.

I-2: Heeft u die echt gezien?

G: Ja, ja.

I-1: Angstig.

G: Nee, dat was prachtig! Machtig interessant natuurlijk. Je maakte toch niks mee? Je maakte niks mee. Je had geen krant; niks had je. Dus de mensen wisten nergens van. Radio, nou ja, we hadden wel een radio, maar als die lamp kapot was, dan deed die radio het niet. Dus als er dan weer eens geld was, dan zat er een nieuwe lamp in en dan hadden we de radio. Naar 'Ome Keessie' luisteren.

I-2: Wat was dat, 'Ome Keessie'?

G: Een soort verhaal, een hoorspel.

I-2: Deden jullie dat regelmatig?

G: Ja, zondagmiddag.

I-2: Hadden jullie nog dat jullie naar bepaalde omroepen niet luisterden?

G: Nee, daar had je geen benul van.

I-2: Je hoort wel eens bij katholieken dat ze niet naar de VARA luisterden.....

G: Nee, mijn ouders waren niet zo voor die radio en die muziek en zo.

I-1: Ook niet, werd er niet naar muziek geluisterd?

G: Nee.

I-1: Hield dat ook in dat er geen muziekinstrumenten in huis waren?

G: Nee, die hadden wij niet. Ik weet wel: ik was nog eens bij mijn opoe, dat is de moeder van mijn vaders moeder, daar een moeder van...

I-2: Dat was in Vlaardingen?

G: Dat was in Vlaardingen. Die hadden zo'n grammofoon. En dan werd hij opgedraaid, dat was machtig interessant. Dat was op visite. En dan zat ze zo voor het raam. En dan had je hierzo de vensterbank, gordijn ervoor, en dan werd er koffie geserveerd met een babbelaartje. Niet met suiker; suiker was duur. Babbelaar was goedkoper. En toen kregen wij ook een babbelaartje.

I-1: Oh, dat was luxe.

I-2: Gaan we even terug naar die oorlog, want die was toen uitgebroken. Wat weet u er nog van?

G: Van die oorlog, in het begin, even denken, eigenlijk weet ik er niet zoveel van. Want bij ons gebeurde er eigenlijk niet zoveel. Wel hierzo bij de Haagsche Schouw en zo. Maar dat is eigenlijk van de Hogendorpstraat af al een heel eind. Je gaat eigenlijk gewoon een stuk terug in die oorlog.

I-1: Want hoe was het contact met de burens? Hoorde u via de burens wel eens iets? Of van familieleden?

G: Over die oorlog. Ja, mijn oom die was soldaat. Die was ook krijgsgevangene. Die zat hier in Schiedam. Daar had je ook niet zoveel contact mee. Nou heb je telefoon en Skype en dan weet je dat. Vroeger moest er geschreven worden. [onverstaanbaar] Je hoorde zo nu en dan wel eens wat.

I-2: Hoorde u wel eens over NSB-ers in de stad?

G: Dat heb je dan naderhand gehoord. Want er waren natuurlijk ook bepaalde politiemannen gefusilleerd. En een dokter, dokter Flim of Film, Flu? [Hans Flu, 3 januari 1944] Ik weet het niet. Ja, die namen die ben ik even kwijt. Woonde in de Marnixstraat ook nog een...

I-2: Het gaat om uw eigen herinneringen hoor. Zo van, goh, dat heb ik gezien of gehoord.

G: Nee, ik heb niet veel gezien daarvan.

I-2: Aan de ene kant gelukkig.

I-1: Had het gezin überhaupt wel contact met de burens? Kwamen jullie bij elkaar? Als er iemand ziek was?

G: Wij woonden daarzo. Van de week heb ik er nog aan gedacht, verschillende burens hebben we gehad. Op een gegeven moment kwamen al die sigarenmakers naar Leiden.

I-2: Waarom, hoezo?

G: Uit Kampen.

I-2: Uit Kampen?

G: Wij hadden hier De Edelachtbare. Van de Zijlsingel. Dat was een sigarenfabriek en of dat daar opgeheven is, weet ik niet, maar uit Kampen is een hele golf van sigarenmakers hierheen gekomen.

I-2: Welke tijd was dat, weet u dat?

G: Het zal ook wel in de oorlog geweest zijn. Of net voor de oorlog. In ieder geval, er kwam een gezin wonen uit Kampen, van Lemmerman [Kort voor 6 oktober 1936 vestigde zich op het adres Van Hogendorpstraat 11 M. Lemmerman-Beljaars en familie]. En, wij stonden vol verbazing te kijken: allemaal strozakken en dit en dat. Toen zegt ze tegen mijn moeder: "Waar kan ik hier stro kopen?" "Stro kopen?" "Ja", zegt ze, "ik moet die zakken toch vullen". Mijn moeder wist niet hoe ze hier aan stro voor die zakken moest komen.

I-2: Was dat voor de matrassen?

G: Ja, voor die matrassen.

I-2: Daar sliepen de kinderen op.

G: Ja.

I-2: En waar sliep u zelf op?

G: Wij? Kapokmatrassen. Dat maakte mijn vader zelf. Ja, tuurlijk, wat denk je dan?

I-2: Nou, ik vind het bijzonder.

G: Ja, ze hadden zelf wel een matras. We sliepen allemaal apart. We hebben niet bij elkaar geslapen, nee. We hadden allemaal een apart bed. Eerst in die kleine ledikantjes en dan in die grotere.

I-2: Ja, maar wel met een paar op één kamer, denk ik.

G: Wij hebben op de zolder geslapen met z'n, even kijken, met zijn vieren.

I-2: Maar wel in aparte bedden.

G: Allemaal in aparte bedden. De kleintje stond in de hoek, en dan twee grote en ik had een ander bed, een ijzer bed, naderhand. Ik heb natuurlijk ook in zo'n, je schuift allemaal op. En dan konden die kleppen naar beneden, anders kon je er niet in klimmen, die kleppen naar beneden. Maar het waren allemaal kapokken matrassjes. Nou, en mijn moeder naaide de hoes en mijn vader deed dat. En dan maakten ze van die kwastjes, die pompoentjes. Allemaal prachtige mooie matrassjes hadden wij.

I-1: Maar hoe kwamen zij nou aan die stro?

G: Nee, dat weet ik niet. Mijn moeder wist dat niet. Die vrouw die kwam natuurlijk een beetje van dat boerige af, en ik weet wel, als er dan iemand ziek was dan kwam ze met een pannetje soep.

I-1: Wat lief.

G: Zelf uit een heel groot gezin. Ja, want mijn broer, die heeft tbc gehad, en dan kwam ze voor hem zondags, dan kreeg hij eten.

I-2: Uw broer heeft waarschijnlijk wel heel lang in bed gelegen?

G: Ja, die moest rusten.

I-2: Gebeurde dat thuis of ging hij naar een sanatorium?

G: Nee, dat was in de oorlog, dus thuis. En voor de oorlog was dat. Vroeger kreeg je, om te kijken of je besmet was, een kribbelkrabbelkruisje en die waren opgezet. Nou, het was een heel klein vlekje; je moet rustig aan doen en dit en dat. Maar mijn broer ging altijd naar een tante en mijn tante die woonde in Den Briel, en mijn oom was boerenarbeider. Mijn broer Jaap, die ging dan, hij was helemaal gek van die gozer, dus die heeft natuurlijk melk gedronken van besmette koeien. Want vroeger waren die koeien besmet. Dat zei mijn vader, dat heeft hij daar opgedoken. Ja, want nu wordt alles gesteriliseerd, die melk.

I-2: Hoe lang is hij ziek geweest, uw broer?

G: In de oorlog werd er wel een beetje rekening mee gehouden, maar hij heeft ook nog in Sole Mio gelegen.

I-2: Sole Mio?

G: Sole Mio, dat was een herstellingsoord in Noordwijk. Eerst in het LUMC; dat was allemaal na de oorlog.

I-2: Dat was na de oorlog dat uw broer?

G: Ja, maar hij is niet geopereerd of zo. En toen kreeg je ook die medicijnen ervoor. Ik weet wel, dat heette PAS. PAS heette het.

I-1: Dat medicijn?

G: Medicijn heette P.A.S.

[Pauze]

G: Nou, dat ben ik dan vergeten te vertellen, dat van die dijken. Ik zat op de lagere school, en dan gingen er van die lorries door de Marnixstraat, lag rails, en die lorries werden getrokken door twee paarden. Een heel rijtje van die lorries met zand. Dat is dan door de Marnixstraat helemaal achteraan gebracht, want bij de Hogendorpstraat hield Leiden op. Dat was gras.

I-2: En er werd zand vervoerd?

G: Daar zijn dijken gemaakt. En dat is oorspronkelijk het begin van de Merenwijk geweest.

I-2: En dat zand werd aangevoerd met schepen?

G: In de singel lagen ze, de Maresingel.

I-2: De Maresingel. Daar werden dijken mee gemaakt, daar is de Marnixstraat mee gemaakt.

G: De Marnixstraat ja, de grond, het begin. Naderhand is dat, denk ik, maar dat weet ik niet helemaal precies, maar dat geloof ik wel, met vrachtwagens gegaan. In de oorlog hebben daar ook die kanonnen gestaan, van die Duitsers, die hebben daar ingegraven gestaan.

I-2: Ja, waarschijnlijk luchtafweergeschut.

G: Ja.

I-2: Want daar lag natuurlijk ook die spoorlijn.

G: Dat spoorlijntje lag er, van het spoortje uit de Kooi, en dat ging eigenlijk tot aan de Stinkerd en daar had je nog een spoorlijntje en daar kwam er één van de gasfabriek. En daar werden dan de kolen heen gebracht. En je had daar natuurlijk ook die gashouders en zo. En dat had je het Zwarte pad, daar ging dan die spoorlijn langs, en daar stonden allemaal bielzen. Heb ik ook nog niet verteld van die bielzen. Nou, die zijn natuurlijk allemaal gesloopt.

I-2: Want mensen hadden behoefte aan brandstof?

G: Ja, tuurlijk. Eerst werden ze afgezaagd. Werd er gezaagd bij de grond.

I-2: Bielzen waar de rails op ligt?

G: Nee, je hebt hekken gemaakt, hele hekken. Nee, die spoorlijn daar deden ze niks aan natuurlijk. Dat kan niet. Dus die bielzen waren hekken. En dan werd dat bij de grond afgezaagd, maar er bleef wel een heel stuk in zitten. En dat is wel een heel karwei, maar als je eenmaal één biels eruit hebt, dan gaat vanzelf de andere ook wel. Dus er was eentje zo leep, die had dat ontdekt. Nou, mijn vader daar bij, dus wij hadden een heel stel van die bielzen, hadden we in de tuin staan; ik denk wel acht of negen.

I-2: Deden ze dat 's avonds of zo?

G: Nee, overdag. Overdag, en ja hoor, daar kwam, hij zei een kettingbaviaan. Een kettingbaviaan, zo'n Duitser met van die kettingen.

I-2: Ja, politie van de Duitsers. Die kwam langs bij jullie thuis?

G: Ja, dat was diefstal.

I-2: En hoe werd dat opgelost?

G: Mijn vader moest bij de Ortskommandant komen met een heel stelletje. Bij de Ortskommandant. In Leiden, Zoeterwoudsesingel ergens. En wij dachten: dat zal wat wezen. Nou, in ieder geval, hij moest daar wezen 's morgens en hij kwam 's avonds terug. Wat was er aan de hand? Ze moesten bomen klein zagen, want ze konden zo goed zagen.

I-1: Straf?

G: Zo is het. Hele dag gewerkt en of ze geen zak bij zich hadden? Nee. Hebben we geen zak bij ons? Nee. Dat ze gevangen zouden worden. En ze hadden eten gehad en alles. Andere dag terugkomen. Met een zak meenemen. Dus hun weer gewerkt en kregen ze een zak mee terug. Maar die bomen, die stukken biels, die moesten natuurlijk uit de tuin. Dus die hele natte zooi die ging naar boven; op de overloop stonden die.

I-1: Die hoefden ze niet in te leveren?

G: Ja, die moesten ze wel inleveren, maar je moet er gewoon voor zorgen dat er niets meer in te leveren is. Dus dat werd boven op de overloop gezet. Kan je nagaan, die natte zooi, sodekaters.

I-2: Zal lekker gestonken hebben.

I-1: Ze zijn er eigenlijk nog rijker van geworden.

G: Ze zijn er niet slechter van geworden. Hij heeft daar een week gewerkt.

I-2: Hij heeft een week voor de Duitsers gewerkt?

G: En natuurlijk een reprimande dat ze dat nooit meer mochten doen. Nee, dat deden ze nooit meer natuurlijk. Nee.

I-2: Heeft uw vader misschien nog angst gehad dat hij voor de arbeidsinzet moest komen werken? Is hij opgepakt?

G: Nee, hij is niet opgepakt. Dat weet ik eigenlijk niet meer precies, maar op een gegeven moment was hij weg. En daar moesten ook nog kleren heen. Ik weet niet hoe dat precies gegaan is. Dat weet ik niet. Hij had ook nog kleren en hij is naar Duitsland gegaan.

I-2: Hoe lang heeft hij daar gewerkt?

G: Dat is geweest, dat heb ik van de week ook uit zitten rekenen, ze zouden met Kerst met verlof komen, hadden ze beloofd; ze zouden met Kerst met verlof komen. Hij zat in de buurt van Aken. En dat is toen helemaal platgebombardeerd; al die verloven waren ingetrokken. Hij zegt: "Ik ga terug".

I-2: Dat zal waarschijnlijk Kerstmis 1944 geweest zijn?

G: Nee, dat is volgens mij Kerstmis 1943 geweest. Want dat kan ik dan weer uitrekenen: in 1944 is mijn broertje geboren. Dus dat is dan in de tijd dat mijn vader thuis was, is mijn moeder zwanger geraakt. Dus zodoende weet ik dat. Hij is, denk ik, begin 1943 weggegaan. En in dat jaar is ook mijn zusje ziek geworden. Die had difterie.

I-2: Hoe deed uw moeder dat, want uw vader was er niet meer.

G: Ja, daar kom ik ook nog op terug. Dus in '43 is mijn vader weggegaan, dus is mijn zusje ziek geworden, maar ze had natuurlijk ook nog Arie, die was van '41. Dus die was dan goed twee. En alles lopen en doen.

I-2: Respect.

G: Ze heeft ook in de rij gestaan voor geld, ook waar vroeger de mensen geld haalden, voor de gemeente, en naar het ziekenhuis. En we moesten allemaal een keelwatje halen; werd er gekeken of je difterie had. Ja, zij is heel slecht...

I-2: Hoe noemt u dat?

G: Een keelwatje.

I-1: Een strijkje.

G: Nu heb je voor je DNA.

I-2: Maar ondertussen, van die volkstuin daar kon het eten niet meer vandaan komen.

G: Ik heb zo het idee dat hij in het voorjaar die bonen, die aardappelen allemaal nog gepoot heeft. Dat weet ik niet. Dat hij daarna weggegaan is, dat weet ik niet precies. Want wij hadden nog wel aardappelen. Er heeft bij ons ook een hele berg aardappelen ingekuild gestaan. Maar dat weet ik niet meer precies.

I-2: Is uw vader een jaar weg geweest?

G: Nee, eigenlijk niet denk ik. Ik denk nog minder als een jaar.

I-2: In het voorgesprek vertelde u dat uw vader aan het eind van de oorlog een schaap heeft [gestolen]. Kunt u daar nog wat over dat mooie verhaal vertellen?

G: Ja, dat was naderhand. Hij is natuurlijk met Kerstmis thuis gekomen. Nou ja, en toen is mijn broertje geboren en daartussen heeft hij gewerkt voor de Duitsers. En toen had je natuurlijk die Dolle Dinsdag, waar toen natuurlijk overal al vrij was.

I-2: September 1944.

G: Ja, waar de mensen toen geld van gedaan hebben, weet ik niet, maar toch moest iedere week ook de huur betaald worden. Dat weet ik ook allemaal niet meer.

I-2: Maar toen was uw vader alweer terug?

G: Ja, toen was hij thuis. Toen is Bram geboren.

I-2: De honger?

G: Toen was het nijpend natuurlijk, want al het eten was op. Want toen had je natuurlijk tweemaal op een dag aardappelen en als je dan met zijn zessen of met zijn achten zit, dan is dat gauw op. En toen ging mijn vader de bonnen opruimen, de distributiebonnen ging hij opruimen. Hij moest boodschappen doen en kon die bonnen niet vinden, en dit en dat. Ma bewaart alles maar! Je weet hoe dat gaat. Nou, zal dat wel even uitzoeken. Dus daar zat die met een schoendoos met al die bonnen. Nou, dan had hij het uitgezocht en hij gooit de goede bonnen weg en hield de verkeerde over.

I-2: En hij gooide ze in de kachel?

G: In de kachel.

I-2: Dus uw moeder was in alle staten?

G: Ja. "Wat moeten we nou? Wat moeten we nou?" Ik vertel ook al, hij was bij de kapper. Mijn vader ging iedere week naar de kapper, zaterdags. Niet omdat hij nou zo'n mooie bos haar had, maar scheren. Nu zouden ze naar een coffeeshop gaan, bij wijze van spreken. Maar daar was waarschijnlijk ook een kopje koffie en daar waren ook lootjes, zo'n hartje, en daar zaten lootjes in. Kan ik mij nog goed herinneren. Nou ja, en dan doe je natuurlijk je verhaal, en toen had er een gezegd...

I-2: In de kapsalon?

G: Bij de kapper, ja. Hij zegt, kom maar eventjes.

I-1: Weet u nog welke kapsalon dat was?

G: Ja, Gijsman heette die, geloof ik, in de Gasstraat.

I-2: Maar de kapper had een oplossing voor de bonnen?

G: Nee, de kapper niet. Een of andere klant.

I-2: Wat gebeurde er?

G: Nou ja, mijn vader moest daar heen, die zijn zoon zat bij de NSKK [Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorps], en die man die woont in de Mauritsstraat, en toen zegt hij: "Ik heb met mijn zoon gesproken en je kan iedere avond naar de LBF".

I-2: LBF?

G: Leidse Brood Fabriek. Zolang als die bonnen geldig waren, kon hij iedere avond 's avonds één wit brood halen.

I-2: Bij de broodfabriek, achterom?

G: Achterom; bepaalde tijd. En toen hadden we ook geen vlees. Dan krijg je het verhaal van het schaap.

I-2: Vertel.

G: Het verhaal van het schaap. Maar er lagen bij ons ook allemaal Duitsers ingekwartierd in de straat, want die kanonnen die lagen daar nog. En mijn vader die gaat weg en hij blijft weg. En hij blijft weg. Op een gegeven moment komt hij thuis, helemaal bezweet; alles verduisterd thuis. We hadden wel licht, maar dat mocht niet branden. Nou, divankleed voor het raam geslagen, tafelkleed voor de deur, en toen kwam het schaap tevoorschijn. Had hij een schaap gevangen.

I-2: En waar had hij die gevangen?

G: In het weiland.

I-2: Ergens waar nu de Merenwijk is?

G: Nee, recht voor. Er was nog geen Merenwijk. Je hebt daar dat molentje [Stadsmolen]? Recht voor de Hogendorpstraat, daartussen, achter twee dijken, daar liepen schapen. En daar had hij er één gevangen.

I-2: Leefde het schaap nog?

G: Toen hij thuis kwam niet meer. Was die de nek afgesneden. Je gaat niet met een levend schaap; als die gaat blaten. Naderhand heb ik het verhaal gehoord. Hij had hem in een hoek gedreven. Want volop sloten. Ja, het schaap gaat niet de sloot in. Dus daar heeft hij hem kunnen pakken. Vandaar dat hij zo bezweet was. En misschien van het sjouwen.

I-2: Dat schaap moest op zijn nek en toen heeft hij hem stiekem naar huis weten te vervoeren.

G: En toen werd hij geslacht.

I-2: Thuis?

G: Thuis, in de keuken.

I-2: Dat geeft een kliederboel, denk ik.

G: Daar hebben wij geen last van, toch? Dat ruimt je vader toch weer op.

I-1: Kan u nog de reactie van uw moeder of van uzelf of van uw broertjes herinneren?

G: Kind, dat vonden wij toch allemaal prachtig dat je vader een schaap had? Heb je toch weer eten?

I-2: Het was niet zielig?

G: Nee, niks was zielig. Nee, het is eten of gegeten worden.

I-2: Maar van zo'n schaap komt een hoop rommel. Wat deden jullie met de rommel?

G: Die vacht werd in stukken gesneden en die verdween in de kachel.

I-2: Maar dat zal gestonken hebben!

G: Dat zal gestonken hebben. Ja, maar op een gegeven moment hadden we dat vlees een beetje klein, we hadden geen koelkast, nou, dat ging naar de schuur. Op een gegeven moment gaat hij van de keuken zo naar de schuur; zegt hij: "Je moet eens komen ruiken, het lijkt wel een crematorium!" Dus wij allemaal licht uit: wat stinkt dat hierzo.

I-2: Door die kachel?

G: Ja, die vacht die werd toch verbrand? Zo!

I-2: Dus dat kon je in de hele straat ruiken?

G: Ja, natuurlijk. En toen die kop nog. Nu zou je denken van, nou ja, die kop. Maar dat was weer veel te riskant als je overdag zo'n kop gaat koken. Waar moet je die in koken dan? Nou, die kop die werd ook in die kachel gedaan.

I-2: Dat paste net?

G: Nee, dat paste niet helemaal. Zo'n rond kacheltje en daar gaat dan die kop in. Die kop is maar één stuk, maar dan is hij breed en dan gaat hij branden. Dekselletje douwen.

I-2: Het is maar goed dat we daar geen foto's van hebben.

G: Nee. In ieder geval, hij is verbrand.

I-2: Maar jullie hebben er wel goed van kunnen eten?

G: Ja, tuurlijk.

I-2: Werd het nog uitgedeeld, het vlees?

G: Nee, natuurlijk niet, dan verraad je je eigen. Welnee joh, er werd toch nooit wat gedeeld?

I-2: Ook niet in de Hongerwinter?

G: Er waren mensen, die hadden volop eten hoor. Wij hebben nooit van iemand wat gekregen. We zagen er allemaal goed uit.

I-1: Ik wou net zeggen, u zegt: we zijn niets tekort gekomen. U heeft nooit honger gehad.

G: Nee, maar mijn vader die heeft er wel last van gehad. Toen Bram geboren werd, die werd in oktober geboren, toen had hij toch wel een soort van hongeroedeem. Was een flinke man...

I-2: Was dat in oktober 1944?

G: Bram ja.

I-2: Een Hongerwinterbaby?

G: Nee, Bram was geen Hongerwinterbaby. Kerngezond kind. Mijn moeder had volop borstvoeding. Dat was ook de bietenperiode. Mijn vader was ook nog eens weggegaan voor aardappelen. Waren de aardappelen op en iedereen ging naar de Merenwijk. Dus mijn vader met zijn zwager, die van het Leger des Heils was, dat ben ik vergeten te vertellen, waar nu het Boerhaavemuseum is, daar was een werkplaats van het Leger des Heils. En daar hadden ze ook, die mannen die werkten daar, nu zouden ze het zwervers noemen, wat dat vroeger was weet ik niet, maar die werkten daar zo. [Stedelijk Werkhuis, later Sociale Werkplaats] Maar die waren samen weggegaan voor aardappelen. Twee jongens mee, en ze kwamen terug, nergens aardappelen natuurlijk. Moet je gaan bietsen voor aardappelen. Ze hebben nooit geen aardappelen gekregen. Maar kwamen wel terug met een hele kar met bieten. Ja, wat moet je nou met bieten doen?

I-2: Suikerbieten?

G: Suikerbieten. Mijn vader zei: "De koeien eten bieten, dan kunnen wij dat ook wel eten". Ze hadden gezegd: je kan er stroop van maken. Nou leuk, stroop. Gaan we eerst proberen, maar dat moet uren koken wil dat stroop worden. En dan, wat moet je met stroop doen? Hier en daar gevraagd: je kan het raspen. Je kan die bieten raspen. Dus er werd een rasp gemaakt met een stuk ijzer en dan werden er gaten ingeslagen met een spijker. En mijn broertje, die tbc had, die lag in de huiskamer en die maar raspen. Dus dan werd er 's avonds geraspt, en het werd gekookt, en die grote pan werd in het bedje van mijn broertje gezet die in '44 geboren is. Een lekker warm kruikje en die pan die bleef heet. En wij hadden dan melkpoeder van Jaap, want die had tbc en kreeg extra voeding, dus dan ging er melkpoeder doorheen, en we hadden toen nog van dat brood, want die andere broodbonnen die waren natuurlijk allang op, kregen we allemaal zo'n. We kregen één zo'n broodje en daar moesten we allemaal van doen. Dus er werden sneetjes van gesneden, dobbelsteentjes, dat ging in die pan, dus wij hadden 's morgens een soort pap. Net rijstebrij, joh. Is natuurlijk zoet, zitten suikerbieten in.

I-2: En er zat brood in.

G: En er zat melk in. En er zat brood in en we hadden 's morgens twee borden van dat spul op.

I-2: Slim bedacht.

G: En dan hadden we 's middags, ja, dan had mijn vader weer ergens een veld met prei ontdekt. Dus dan ging hij die prei halen; die was stijf bevroren. Nou, Jaap voor de kachel. Prei, er zat ijs in, nou, en dan hadden we soep. En 's avonds van de gaarkeuken.

I-2: Waar stond de gaarkeuken?

G: De gaarkeuken dat was bij de school, de Maresingelschool. Dat kwam er ook nog even tussen.

I-2: Namen jullie je eigen pannetje mee en dan ging je naar de gaarkeuken?

G: Ja, per persoon had je een bon die moest je kopen natuurlijk. Die moest je wel inleveren.

I-2: En dan kreeg je soep waarschijnlijk.

G: Soep, meestentijds was het soep. Maar er was ook wel eens wat anders. En ik ben ook geweest, ja, ik ging dat altijd halen...

I-2: Ja, want u was toen al een jaar of vijftien.

G: Nee, ik was nog geen vijftien. Ja, nou ja, net aan. Want ik had pas mijn bewijs [persoonsbewijs] gehad. En, geen eten.

I-2: Geen eten? Bij de gaarkeuken niet?

G: Nee, te weinig eten. Dus wij in protest, in protest met die hele kluit die daar stond, naar de Langegracht. De Langegracht, waar is dat nou ergens? Hoe moet ik dat nou duiden? Nou, in ieder geval, daar was die gaarkeuken. Dus wij daar in protest. En ja hoor, toen kregen we stampot van rode kool. Dat werd á la minute gekookt. Toen hebben we toch heerlijk gegeten, jongens! En er gingen stukken boter in! En thuis dachten ze, waar blijft Co dan, waar blijft Co dan? Leuk is dat, hè?

I-2: En de Bevrijding, heeft u daar nog herinneringen aan?

G: Ja, natuurlijk, dan heb je een vriendin en dan ga je wel zo hier en daar.

I-2: Er werd wel gefeest natuurlijk.

G: Ik vond wel dat ik daar te jong voor was, denk ik. Ja, ben je zestien.

I-2: Mocht u daar naar toe?

G: Ja, je mocht er wel heen. Er werd volop gedanst, Hokie Pokie en zo.

I-2: U hoorde misschien andere muziek?

G: Ja.

I-1: Ik wil even een bruggetje proberen te slaan. Er was opeens een broertje, uw vader kwam terug uit Duitsland. En ineens daarna werd dat broertje geboren.

G: Nee, moet je luisteren. Mijn vader kwam met Kerstmis terug, met Kerstmis terug; die brug heb ik zelf geslagen, van dat jaar, en in dat andere jaar in '44 werd Bram geboren. Dus die is verwekt...

I-1: Dat snap ik, maar mijn vraag is, dat is dat bruggetje, als kind wist u, er was ineens een kindje, een broertje. Wist u van de hoed en de rand?

G: Ik moest eventjes de verloskundige halen, want mijn vader die kon niet weg, die was toen ziek, hongerodeem. Dus ik heb die mevrouw, in de Kooi woonde die, ik weet niet meer precies welk huis, bij het Kooipark. Ik denk dat het de Parklaan was. Die mevrouw was aardappelen halen. Dus die is

niet meegekomen. Onderwijl heeft mijn vader toch die verloskundige gebeld, juffrouw Dorst, en toen zegt ze: "Joh, het komt wel goed, dat doen we zelf wel". Dus, en toen werd ik ingeschakeld. Nou ja, mijn moeder heeft, dat kind is geboren, wij zaten [onverstaanbaar] de voorkamer en hier is de huiskamer, en dat kindje werd geboren. Gewoon, da's niks bijzonders hoor. Je hoorde wel een beetje gekreun, maar goed, dan kwam dat kindje. Nou, toen zegt ze tegen mij: "Kijk nou maar even goed, zal ik het voordoen". Nou, dus ik moest goed kijken, het kindje is gewassen en het ligt in de dinges. Die kwam tweemaal op een dag kwam ze, juffrouw Dorst. De derde dag zegt ze: "Nou moet jij dat kindje wassen". Dus toen heb ik het verder gedaan.

I-2: Maar u was bij de bevalling?

G: Nee, we zaten er niet bij, nee. Hier de kamertje en hier zaten wij. Hier was de huiskamer.

I-1: Toen uw moeder nog zwanger was werd d'r buik dikker.

G: Daar heb je toch geen erg in?

I-1: Nou dat wilde ik vragen, ik kan mij herinneren dat vroeger zeiden ze dan wel eens van ja, teveel pap gegeten of zo.

G: Nee, dat werd nooit gezegd. Nu wordt als een vrouw zwanger is, wordt het als ze zes weken zwanger is, wordt het tegen de kinderen gezegd. Die kinderen worden toch helemaal gek? Wanneer komt nou die baby? Nee, heb ikzelf ook nooit gedaan.

I-1: Nu wil ik even naar u toe. We waren op zestienjarige leeftijd, nou dansen, dat hoefde voor u allemaal niet, u zou wel mogen maar u had er geen behoefte aan, maar op een gegeven moment kreeg u een vriendje.

G: Ja, maar dat wist je natuurlijk wel.

I-1: Wat wist u wel?

G: Ja, dat je als je met zo'n jongen naar bed gaat, dat je een kindje krijgt.

I-1: Hoe wist u dat?

G: Nou, dat hoor je op school.

I-1: Op school? En hoe oud was u dat u uw eerste vriendje kreeg, voordat u met hem naar bed ging?

G: Ik heb wel vriendjes gehad, maar ik ben er niet mee naar bed gegaan. Twintig, toen met mijn eigen man.

I-1: Ik wou net zeggen, dat heeft u bewaard voor degene waarvan u dacht: dat is hem.

G: Ja.

I-1: Maar u heeft van huis uit geen voorlichting gekregen? Dat ging via school?

G: Ja, via schoolmeisjes onder elkaar. Ja, en hoe je dat hier dan zelf doet? Mijn oudste kind dat was een meisje, maar dat was zo'n 'bekkert'. Die zat op de huishoudschool en dan had ze wat gehoord en 's avonds na het eten dan zegt ze: "Pa, hoe zit dat dan?" Altijd pa. Nou, dan hadden we hele seksuele gesprekken aan tafel. Dus je hoefde niemand voor te lichten, want dat ging niet klassikaal maar huiskamer [onverstaanbaar]. En ik weet nog wel: mijn zoon Arie, die kreeg natuurlijk een meisje, dus ik zeg: "Jongen", ik zeg: "Het is nou wel allemaal vrij, die seksualiteit en alles", ik zeg, "maar de natuur is nog hetzelfde gebleven. Dus als jij wat uitvreet bij een meisje, moet je zorgen dat je een

voorbehoedsmiddel hebt". Hij zegt: "Ja ma, dat weet ik wel". Ik zeg: "Oh goed. Het is maar dat je het weet".

I-2: Bent u met het eerste vriendje dan getrouwd?

I-1: Nee, want ze zei: ik heb meerdere vriendjes gehad, maar ze is niet met ze naar bed geweest.

I-2: En hoe oud was u toen u uw man kreeg?

G: Ik was 20.

I-2: En bent u snel getrouwd?

G: Ja, ik moest trouwen.

I-1: U moest trouwen?

G: Ja, ook heel wat hoor. Ik bedoel, ja...

I-1: Durfde u dat thuis te vertellen?

G: Ja, natuurlijk vertel je dat aan je moeder gewoon. Ik zeg: "Ik geloof dat ik zwanger ben". "Nou", zegt ze, "dat is mooi". Nou ja, dat is in februari geweest en ik ben in mei [1950] getrouwd [met Petrus Theodoretus Maria Hagen, geb. 6-4-1924 als zoon van Gerardus Hagen en Wilhelmina Martina Mijnders, overl. 14-1-1998]. Nou, en Wil die werd geboren, ook een heel verhaal, 14 november. Ja, dat was een zevenmaandskindje. Helemaal volwassen kind van acht pond. Maar dat was een zevenmaandskindje.

I-2: O, dat werd als het ware zo....

G: Ja, veronderstel zeg! Zal ik dat verhaal vertellen van die geboorte? Of heb je daar geen interesse?

I-1: Daar ronden we dan het verhaal mee af. Ik vind dat wel een mooie afsluiting.

G: Het was op een maandag, 13 november 1950, ik woonde in dezelfde poort. Als je hier de poort hebt woonde mijn moeder hier en ik aan die kant. Dit is de Van Hogendorpstraat en hier heb je de Van Limburg Stirumstraat. En ik had zelf natuurlijk geen wasmachine, dus ik ging bij mijn moeder wassen, op maandag. Het was koud, maar wel erg winderig. En ik had wel een beetje pijn in mijn buik. Het was nog geen tijd, want het zou 5 december geboren worden. Maar ik heb er helemaal niet bij stil gestaan. Toen zei mijn moeder: "Weet je Co, schei jij er nou maar mee uit met dat koude water. Gaat de overhemden maar strijken." Want dat had je vroeger, van die witte overhemden, ik had al grotere borsten inmiddels, en die worden dan gesteven en dan is dat half nat en dan strijkt dat lekker. Dus en ik strijken; nou ja, goed. En een beetje pijn in mijn buik, maar meer niet. Dus die overhemden weer thuis gebracht. Komt mijn vader 's avonds, hij zegt: "Pietje", zegt hij tegen mijn man, hij zegt: "je mag dat bed wel naar beneden zetten". [fluistert] Waar bemoeit die man zijn eigen mee. Ga dat bed maar naar beneden zetten. Hij zegt: "Pa, hou jij nou maar je mond". Wij zetten dat bed wel even naar beneden.

I-2: Naar beneden?

G: Van boven naar beneden. Ik woonde bij mijn schoonmoeder in en mijn schoonmoeder sliep in het kleine kamertje. Daar sliep ze. En boven sliepen wij. Dus dat bed, tweepersoonsbed van boven naar beneden.

I-2: Naar de woonkamer?

G: Naar dat kleine kamertje. Mijn schoonmoeder naar boven. En we gaan om tien uur naar bed en dan begint het.

I-1: Hij voorzag dat?

G: Hij had dat gezien, mijn moeder had het gezien. Zij had gezegd: "Gaaf even kijken, want zij geloofde er natuurlijk niks van". Ja, gaat even kijken. Nou, ze is voor twaalfen geboren.

I-2: Eerste kind. Snel gegaan.

G: Ja, maar dan ben je argeloos. Dan gaat het vanzelf. Want ik dacht altijd: wordt het nog erger, wordt het nog erger? Nou ja, toen was het er. Want ik zeg: "O Jezus, ik moet ook nog even naar de wc". "Nee, je blijft rustig in bed".

I-1: Hoeveel kinderen heeft u uiteindelijk gekregen?

G: Ik? Zes.

I-1: En dat is allemaal goed gegaan? Gelukkig geen miskramen?

G: Ja, heb ik ook gehad. Maar ja, eentje tussendoor.

I-1: Nou, als ik het samen mag vatten heeft u best wel een mooi leven gehad.

G: Heb ik ook. Niet over rozen, maar ik heb een goed leven gehad. Dat zei ik onderlaafst ook tegen die meid. Het leven komt zoals het komt. Ik heb een aards leven gehad.